

EMAKEELE SELTSI ÜLIÕPILASLIIKMED EESTLUST SÕNASTAMAS 1920-NDATE ALGUSES

KARL PAJUSALU

Emakeele Seltsi sünd iseseisva Eesti keelefoorumina

Kui 1920. aasta kevadel alustas Emakeele Selts (ES) oma tegevust Tartu Ülikooli juures, siis sõna *eestlus* ning mitmed teisedki eesti rahvuslust määratlevad kesksed mõisted ei olnud veel keelde kinnistunud või polnud neid loodudki. Noores Eesti Vabariigis muutus aga üha ilmsemaks vajadus peale eesti keele kiire kohandamise riigikeele funktsioonidele vastavaks mõtestada riigi identiteedi tuuma ja selleks arendada vastavat mõistestikku. Hoolimata sellest, et nii nagu Eesti Vabariigi sünd oli paljuski ootamatu, oli seda ka eesti keele saamine iseseisva riigi ja rahvuse keeleks. Veel 1922. aasta aprillis, kui Emakeele Seltsi koosolekul arutleti selle üle, miks seltsi eestvõttel algatatud nimede eestistamise liikumine on leidnud arvatust vähem pooldajaid, innustas Andrus Saareste ettevõtmist jätkama tõdemusega, et „võibolla polnud me küpsed ka iseseisvuseks [---] kas oleksime pidanud jääma passiivilt iseseisvuse tungi valmimist ootama, selle asemel et iseseisvust kõige aktiivsemalt kaitsta” (AES A III: 22). Niisamuti ei saadud ootama jääda aega, mil eesti keel oleks küllalt arenenud. Eesti iseseisvumine tähendas keele uuendamisele uue tähenduse ja tööpõllu andmist.

Seltsi loomise algatajaid oli tollane Tartu Ülikooli läänemeresoome keelte professor Lauri Kettunen, kes tõi eeskujuks soomlaste Kotikielen Seura (vt Kask 1940; Ahven 1970). Kettunen sai ka ES-i esimeseks esimeheks. Varem oli eesti kirjakeele eest hoolt kandnud Eesti Kirjanduse Seltsi (EKS) keeletoimikond, mida juhtis Johannes Voldemar Veski. 1918. aastal üllitas EKS „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu” (vt Ereht 2007), eesti õigekeelsussõnaraamatu tegemine jäi ka 1920.–1930. aastatel EKS-i keeletoimikonnale. Noor Emakeele Selts võttis enda kanda ühelt poolt eesti keele akadeemilise uurimise ja edendamise – nimetust Akadeemiline Emakeele Selts kasutati oma väljaannetes ja alates 1925. aastast ametlikultki –, teiselt poolt aga üldiselt huvi äratamise eesti keele vastu. 23. aprillil 1920. aastal heaks kiidetud ES-i põhikirja § 1 deklareerib: „Akadeemilisel Emakeele Seltsil, mis asub Tartus, Ülikooli juures, on ülesandeks äratada huvi eesti keele tundmise, arendamise ja uurimise vastu, selles mõttes ka kirjandust, rahvaluulet, rahvateadust ja sugukeeli tähele pannes” (AES A I: 1). Seega mõisteti oma keskse missioonina huvi äratamist eesti keele vastu ning samas ei piiratud üksnes keeleteaduse ja eesti keelega, vaid pöörati tähelepanu laiemalt eesti vaimse kultuuriga tegelevatele aladele ning sugulasrahvastele ja nende keelele.

Seltsi liikmeks astus Tartu Ülikooli õppejõude ja üliõpilasi, peale nende õpetajaid ja teisi emakeele hea käekäigu eest seisvaid haritlasi erinevatelt elu-

aladelt. Keskse koha haarasid ES-is ometi üliõpilased. Seltsi esimeseks sekretäriks – ja ES-i tegevusest esimeste ülevaadete koostajaks – sai Oskar Loorits, kellest kujunes hiljem eestluse peamisi ideologe (vt Tasa 2008; Selart 2014; Krull 2016). Peale Looritsa osalesid asutajaliikmetena ES-i tegevusele hoo andmisel August Annist (siis veel Anni), Alfred Koort, Julius Mägiste (Mälson), Ernst Nurm, Ants Oras, tollal juba doktoritööd kirjutav Andrus Saareste (Saaberik), seltsiga liitusid peatselt ka Paulopriit Voolaine (Paul Friedrich Pedmanson), Elmar Muuk, Harry Mora (Harri Moora), Richard Janno jt. Nad olid sajandivahetusel sündinute põlvkond, kes astusid iseseisvasse ellu koos iseseisva riigiga, oli ju Annist sündinud 1899, Loorits, Moora, Mägiste, Janno ja Oras kõik 1900, Koort ja Muuk 1901. Põlvkondlikkus nende puhul ei tähendanud alati täielikku üksmeelt vaadetes, küll aga ühist innukust rahvuslikes ettevõtmistes kaasalöömisel.

Emakeele Seltsi algusaastate koosolekute protokollid osutavad (vt AESA I–V), et keeleuendajate poolele asusid seltsis sageli tuld võtnud vaidlustes Loorits, kes 1923. aastal üllitas ka mõjuka keeleuendusliku grammatika, ning Annist, Mägiste ja Oras; keeleuenduse tähtsust tunnustas, kuid seejuures keele süsteemsust ja otstarbekust rõhutas Saareste ning temaga üsna sarnaselt ka Moora (vt viimase sõnavõttu keeleküsimustes nt AESA III: 38); Nurm ja Muuk olid ES-i üliõpilasliikmetest järjekindlaimad kirjakeele rangema normeerimise toetajad. Neil kõigil oli samas oma vaatenurk vanema põlvkonna algatatu suhtes, milles ühisosaks arvasime, et eesti keele ja eestluse arendamisel on vaja paljut teha uut moodi ja senisest otsustavamalt.

ES-i aktiivsed üliõpilasliikmed kuulusid samal ajal üliõpilasseltsi Veljesto, moodustades selleski rahvuslikke seisukohti esitava tuumikrühma. Eesti rahvusluse mõtestamisel teetähiseks saanud Veljesto kogumiku „Mõtteid valmi- vast intelligentsist” (1923) kõik autorid – Annist, Koort, Moora ja Mägiste – olid ühtlasi Emakeele Seltsi liikmed.

Keeleuenduslik *eestlus*

Oskar Loorits alustab Emakeele Seltsi esimese tegevusaasta ülevaadet tõdemusega: „Elav ja teadlik huvi emakeele vastu on meil nõndasama vana, kui Eesti enesetunne¹ ja rahvuslik iseteadvus üleüldse. Ju ärkamisajast päale säetakse muude tähtsate harrastusalade kõrvale ikka eesti keel iseäranis silmapaistvale kohale.” (AESA I: 19) Keele tähtsus eesti rahvusliku iseteadvuse jaoks oli ES-i esimestele üliõpilasliikmetele iseenesest mõistetav, tähendades samas otsest väljakutset luua uusi rahvuslikku omapära avavaid keelendeid, sh sõnavara. August Annist nimetas toonast olukorda „keeliseks loomis- palavikuks, mille tinginud muutunud olud ja suuresti kasvanud nõuded” (AESA III: 19); Johannes Aaviku keeleuendusliku uute sõnade sõnastiku (Aavik 1921) üle arutledes rõhutas Annist, et „seda aega on vaja põhjalikult ära kasutada keele igakülgeks rikastamiseks, sest mitte alati pole keel ühtesoodu vastuvõtlik uutele ainetele” (AESA III: 19). Eesti rahvust ja rahvuslust

¹ Looritsal „enesetunne”.

iseloomustavate mõistete loomisel ja mõtestamisel saidki Loorits ja Annist teerajajateks.

Eesti Vabariigi sünniaastal 1918 ilmunud Eesti esimene ÕS (ehk eespool juba nimetatud EKS-i õigekirjutuse-sõnaraamat) ei sisalda sõna *eestlus*, siiski küll juba sõna *rahvas* kõrval *rahvus*, *rahvuslane* ja *rahvuslik* (ÕS 1918: 97). Mõistete *rahvas* ja *rahvus* eristamine on eesti keeles vanem kui Eesti Vabariik, ulatudes vähemalt XIX sajandisse. Nii on Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus *rahvas* 'Volk, Leute' kõrval toodud *rahvaus* = *rahvus* 'Volk, Völkerschaft, Nationalität' (EDW: 920). Sõna *rahvuslane* sai aluseks *rahvuslusele*, mida kasutab Annist keskse mõistena oma programmilises artiklis „Meie ilmast ja meie ilmavaatest” (Anni 1923). Selles kogumiku „Mõtteid valmivast intelligentsist” avakirjutises määratleb Annist *rahvustunde* tähtsaima kultuurilise tunnena, „kuna ta tugevamalt kui pea keegi muu kihutab inimesi kultuurtöele” (Anni 1923: 31). Annisti sõnul „rahvusaatel on ja jääb olema jõud, millist senni pole veel yhelgi teisel!” (Anni 1923: 41) *Rahvustunde* ja *rahvusaate* kultuurilist omapära toetava loomusega põhjendab Annist ka oma *rahvuslikkuse* ja *rahvusluse* positiivset programmi.

See August Annisti artikkel väljendas 1920-ndate Eesti noore haritlaskonna ajastutunnetust (Sepp 2008), kuid selle uuenduslikkus ei seisnenud ainult germaanolusele, slaavlusele ja kosmopoliitsusele vastandumises ning eesti rahvuslikkuse kultuurilise olemuse rõhutamises. Ereda uuenduslikkusega paistab silma samuti artikli väljendusviis. Annist on esimesi, kes rahvusluse kõrval kasutab mõistet *eestlus* (kuigi Loorits hiljem väidab, et tema on selle sõna 1930. aasta paiku kasutusele võtnud koos sõnadega *rahvapärinus* ja *vaimsus*, vt Loorits 2005 [1962]: 212). Annist deklareerib: „Eestlus ei pea pimestama meie mõistust, aga see peab siiski saama meile teatavaks pyhaduseks, mida me ei lase loopida igal yhel, ega ka ise iga päev olupoliitika järgi kääna ega vääna!” (Anni 1923: 34)

Annist kasutab artiklis „Meie ilmast ja meie ilmavaatest” keeleuuenduslikke vorme nii ortograafias, nt ü asemel y-d: *yks*, *kyll*, *sygav*, grammatikas, nt i-mitmust: *laiemais kihtides*, ning eriti rohkesti sõnamoodustuses. Eelnimetatud *rahvusluse* ja *eestluse* kõrval pruugib ta lausa kümneid *us-* ja *lus-*tuletisi: *eurooplus*, *germaanlus*, *haritlus*, *haridusmetslus*, *kodanlus*, *pahatahtlus*, *protestlus*, *rahvusvaenlus*, *riigivaenlus*, *rüütlus*, *slaavlus*, *tagurlus*, *vaimlus*, *visklus*, *väiklus*, *välisrahvuslus*, *väljatöötlus* jms.² Nagu eeltoodud näitesõnadest paistab, ühendas ta loominguiliselt liitsõnade moodustamise sõnatuletusega, jättes oma kohati ehk pisut kentsakategi uudissõnade tähendused läbipaistvaks.

Annist ei olnud siiski esimene (*lus-*tuletiste eesti keelde tooja. Kuigi ÕS 1918 sisaldab vaid üksikuid nii moodustatud sõnu (nt *waidlus*, *wäiklus*), esitab Lauri Kettunen oma 1917. aastal ilmunud „Eesti-soome sõnaraamatus” *saksaluse* koos soome vastega *saksalaisuus* ja uudissõna märgendiga (mis on küll varustatud küsimärgiga, lk 179), lisaks on Kettusel toodud sõnad *kodanlus*, *tagurlus* jms. Rahva või inimeste rühma eripära iseloomustavate nimisõnade *us-* ja hiljem ka *lus-*liite abil tuletamist võikski pidada soome mallist mõju-

² Tänapäevaseid *lus-*tuletiste kasutamise võimalusi eri rahvuste rahvusluse tähistamisel kompab Ott Sandrak tabavalt oma ettekandes „Rahvuslus ja natsionalism” konverentsil „Milleks rahvuslikkus?” (vt Sandrak 2014).

tatuks (vrd nt sm *saksalainen* > *saksalaisuus*, *vanhoillinen* > *vanhoillisuus*). Veel varem kasutas Juhan Luiga, kes töötas tollal Soomes sõjaväearstina, oma kirjutises „Soome sugu usk” (1916) ajakirjas Eesti Kirjandus lisaks *sakslusele* ka juba määratlust *eurooplus*, vastandades mõlemat Lembitu eestimeelsusele.

Eestlus ei jõua paraku veel 1920.–1930. aastatel õigekeelsuse sõnaraamatutesse. Seda sõna ei esine 1925. aastal ilmunud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu” (ÕS 1925–1937) 1. köites ega ka 1933. aastal Elmar Muugi koostatud „Väikses õigekeelsus-sõnaraamatus” (VÕS 1933). Esimene ÕS, kus sõna *eestlus* on ära trükitud, on alles 1948. aastal ilmunud Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi „Suure õigekeelsus-sõnaraamatu” 1. köide (ÕS 1948: 102). Kultuuriajakirjades hakatakse aga juba 1920-ndatel eestluse kõrval määratlema *noor-eestlust* ja 1930-ndate keskel saab lausa riiklikuks ideoloogiaks *tööeestlus* (vt Liiv 2000).

Liivlus ja eestlus

Eestluse mõtestajana on August Annistist rohkemgi tuntust kogunud Emakeele Seltsi esimene teadussekretär Oskar Loorits. Tema vaadete üle „Eestluse elujõu” (Loorits 1951) autorina ja eesti rahvusliku omapära uurijana diskuteeritakse tänaseni, pidades teda ühelt poolt „germanofoobist ökoprohetiks” (Selart 2014), teisalt „pärimusliku perspektivismi” juurutajaks (Krull 2016). Hasso Krull toob oma hiljutises Looritsa rahvusliku programmi käsitluses esile nn liivi vaatepunkti tähtsuse Looritsa seisukohtade mõistmisel. Krull väidab, et liivi vaatepunkt oli Looritsal „teatav viis jätkata nooreestilikku universaliseerimist, jätkamata seejuures rahvuslikku enesekoloniseerimist: see on ainulaadne viis luua „endasisest endast erinevise strateegiat”, ilma et peaks võimendama rahvuslikku partikularismi ega süvendama natsionalismi” (Krull 2016: 909). Sellisena esindas Loorits mõneti laiemalt Emakeele Seltsi ümber koondunud Eesti noore haritlaskonna enesemõistmist, sest *hõimlustunne* – nagu kasutas seda mõistet ühel ES-i koosolekul Richard Janno (AESA III: 24) – oli selle loomupärane osa.

Emakeele Seltsi tegevussuundade kavandamisel 1920. aastal võetakse kohe üheks sihiks sugulaskeelte ja -rahvaste uurimine. Selles oli kindlasti oluline roll Emakeele Seltsi esimehel Lauri Kettunenil, ametinimetuse poolest Tartu Ülikooli soomesugu keelte professoril, kelle kui soomlase jaoks oli loomulik näha eesti rahvuslikke aateid osana laiemast soome-ugri rahvaste pürgimusest leida oma koht Euroopa uuel poliitilisel kaardil. Kettunen algatab ühelt poolt Soomega seotud ettevõtmisi, millest keskseks kujuneb suure soome-eesti sõnaraamatu koostamine. Seda tööd tegema valib Kettunen oma üliõpilase Julius Mägiste. Teiselt poolt suunab Kettunen oma üliõpilasi tegema väikse kõnelejaskonnaga läänemeresoome keeltega, mille hulgas tähtsaima koha saab liivi keel. 1920. aasta suvel Kuramaale liivlaste juurde sõites valib Kettunen oma kaaslaseks just Oskar Looritsa, enda lähima abilise Emakeele Seltsis.

Looritsa jaoks saab liivlaste usundi, keele ja kultuuri uurimine esimeseks kogemuseks ühe väikerahva saatusele kaasa elamisel. Tema 1920. aastate kirjutised näitavad, et enne eestluse elujõu küsimusteni jõudmist mõtestas Loo-

rits enda jaoks *liivluse* ja selle elujõu väljavaateid. Ning liivlaste juureski ei jäänud ta toimuvat reflekteerivaks teadlaseks, vaid hakkas kaasa tegutsema nende kultuurilistes ja poliitilistes ettevõtmistes, mis lõpuks viisid teda vastutuluni Läti ametivõimudega (vt Blumberga 2004).

Esimese pikema ülevaate liivlastest avaldab Oskar Loorits 1923. aastal mitmeosalises artiklis „Liivi rahva olevik”. Selles esitab Loorits sissejuhatavalt andmeid liivlaste uurimisloo, ajaloo ja keele kohta, peatub siis üksikasjalikumalt liivlaste saatusel Esimeses maailmasõjas ning seejärel käsitleb liivlaste rahvusküsimust, asetades selle laiemasse soome-ugri rahvaste tausta. Looritsa väitel „[r]ahvustunde nõrkus ja ühtekuuluvuse-instinkti puudumine on olnud alati soome sugu rahvaste saatuseks vitsaks. Liivi rahvale on rahvuse mõiste koguni võõras, keeles pole sellele vastavat sõnagi: „rahvas” tähendab seal ainult „inimesi”, rahvuse äramääramiseks lainatakse läti sõna „tout”. Teadlikult rahvusena pole liivi rahvas tunnud ennast vist küll kunagi [---]” (Loorits 1923: 76). Mõistet *liivlus* kasutab Loorits mitte liivi rahvosluse, vaid liivlaste kogukonna ja selle õiguste eest seismise tähistamiseks. Loorits väidab, et esimese tähtsana „hoobi sai liivlus teorjade vastutõrkumise aegu „Duonig’i” parunile, mille tagajärjel 70 liivi peremeest oma põlistest kodudest välja peksti ja nende asemele lätlased asetati” (Loorits 1923: 77). Rahvuslik pessimism asendub Looritsal samas kiiresti perspektivismiga, kui kasutada Hasso Krulli (2016) määratlust. Sama artikli järelsõnas väljub Loorits liivlaste ajalooliste katsumuste ja kultuurilise mahajäämuse kirjeldamise raamidest ning konstateerib optimistlikult: „Ruttu on kohanenud liivlased uute oludega, rutem kui loota võis areneb ka majanduslik elu, aga kõige tähtsam – liivi meel sus³ on paisunud teadlikuks rahvuslikkuseks üle öö” (Loorits 1923: 180). Kahjuks on ajalugu näidanud, et asjad ei läinud päriselt Looritsa ootuste kohaselt.

Liivi küsimuse juurde tuli Loorits hiljem korduvalt tagasi. 1934. aastal avaldas ta artikli „Liivi rahva elu ja surma küsimus”, kus arutles liivluse elujõudu määravate tegurite üle (vt nt Loorits 2000: 141). Ebasoodsate väliste olude ületamise tähtsus ning enda kultuuriline kehtestamine olid Looritsa jaoks olulised ka eestluse puhul. Eestlust mõtestavas programmilises artiklis „Eesti kultuuri struktuurist, orientatsioonist ja ideoloogiast” (1938) tões Loorits Eesti arengute kohta: „Noor-eestluse ideoloogia järelmõjul on püütud Euroopat Eestisse küll iga hinna eest sisse tuua, kuid Eesti Euroopasse viimiseks pole jätkunud küllalt palju krediiti” (Loorits 2000: 218). Nii nagu Looritsale 1920. aastate alguses üliõpilasena, jäi ka akadeemik Looritsale 1930. aastate lõpus eestluse piiride mõõtmeks väikerahvaste Baltoskandia, mille keskele jääb meri, „mida võrdse armastusega nimetamegi üheltpoolt Ida- ja teiselt poolt Läänemereks” (Loorits 2000: 259). Genuiinsete seoste asemel on siin olulisemad areaalsed ühendused, ühine põhjala kultuuri piirkond.

Emakeele Seltsi tegevus liivi suunal ei olnud algusest peale ainult teaduslik. Juba seltsi esimesel tegevusaastal plaanitakse luua Liivi Kapital ehk tugirahastu ja seltsi toetusel koolitada Eestis kaks liivi rahvakooliõpetajat (AES A I: 12, 21). Alustatakse liivi kirjakeele arendamist, koostades viis liivi lugemikku, mis ilmuvad seltsi toimetiste sarjas. Aidatakse luua ka liivikeelset

³ Looritsa poolt esile tõstetud sõna.

abstraktset sõnavara, sh rahvuslikke mõisteid (Loorits 1923: 181). Aastatel 1921–1924 ilmunud ES-i esimesest kümnest toimetisest on neli liivi lugemikud ja kolm soome muinasjuttude väljaanded (AEST I–X). Seega polnud sugulaskeelte ja -rahvastega tegelemine seltsi jaoks midagi marginaalset, vaid võimalus ja väljakutse laiendada oma rahvuslikku missiooni.

Eestlus, setud ja rahvuspere

Peale lähedaste sugulasrahvaste toetamise oli Emakeele Seltsi esimeste ettevõtmiste hulgas tähtsal kohal setude aitamine kohandumisel Eesti riigi ja selle kommetega, selleks neile ka omakeelset kirjavara välja andes. Kuna setud olid aastasadu elanud väljaspool eesti kultuuriruumi, puudus neil omakeelne haridus (paljud neist olid Eesti Vabariigi algusajal üldse koolihariduseta). Emakeele Selts võttis oma ülesandeks aidata kaasa setude saamisele eestlasteks, kuigi neid määratleti kui *vennashõimu*, *Setu rahvast*, *rahvakillukest* jms. Seltsi sekretär Oskar Loorits mainis oma ülevaates ES-i tegevusest 1921. aastal: „Samas sihis, nagu liivlaste hääks, tahab Em. Selts töötada ka meie teise ja veelgi ligema, kuid ajalooliselt peaaegu niisama võõrutatu vennashõimu rahvuslikuks virgutamiseks. Nimelt on tõsiselt päevakorda tõstetud setudele omakeelse lugemiku soetamise küsimus, mille kokkuseadmiseks juba tegelikult töölegi on asutud.” (AES A II: 8)

Oktoobris 1921 pidas õpetaja Jaan Bundberg (hiljem Ainelo), kes oli ise pärit Võrumaalt Räpina vallast, ES-is ettekande „Setu küsimusest”. Ainelo tegi ettepaneku anda setudele algharidust nende kodumurdes ja muretseda neile ka kodumurdelisi kirikuraamatuid. Seltsi esimees Lauri Kettunen vaidles sellele vastu, väites, et vaja oleks hoopis eesti kirjakeelde võtta rohkem lõuna-eesti ainet. Bundberg soovitas ES-i juhatusele siiski arutada setumurdelise koolikirjanduse küsimust. 1922. aastaks kavandatakse juba 150 000 marka setu lugemiku koostamiseks. Seltsi teisel aastakoosolekul 12. veebruaril 1922 otsustati setukeelse lugemiku koostamist panna korraldama ES-i juhatus ja eraldi toimikond, kuhu kuulus ka üliõpilane Paulopriit Voolaine, kellest sai lugemike peamine koostaja (AES A III: 14). 24. septembril 1922. aastal teatas setu lugemiku toimikonna juht Ainelo, et käsikiri on lõplikult redigeeritud ja trükivalmis ning album ilmub lähemal ajal kahes osas.

1922. aasta tegevusaruandes võis Oskar Loorits konstateerida: „Sellevastu on aga väga energiliselt töötatud Setu lugemiku toimetamise kallal: on loodud eritoimikond asjale ligemalseisvaist üliõpilasist hra Aineloga eesotsas, on säetud kokku suurem arv artikleid ja tõlkeid setu keeli – neid jätkub paariks raamatuks, on asutud juba ka esimese ande trükkimisele, mis aga vastavate tüüpide kasinusel aeglaselt läheb, ometi ilmub I Setu lugemik arvatavasti juba ligemal ajal. Kogu lugemiku toimetamistööd tegelikult ajanud on üliõpil. P. Voolaine. Lõpuks olgu tänutundel nimetatud, et lugemiku kirjastamiseks on saadud Piirimaade kultuurkapitalist 150.000 mk. toetust.” (AES A III: 7) „Seto lugemiku” esimene osa ilmuski 1922. aasta lõpus (AEST VI), teine osa „Kodutulõ” 1924. aastal (AEST XI). Lisaks korraldas Emakeele Selts evangeeliumide tõlkimist setu keelde. Teoloogiaüliõpilase Ernst Puusepa

tõlgitud ja Paulopriit Voolaine toimetatud „Mii' Issändä Jeesusõ Kristusõ pühä Evangeelium” ilmus trükist 1926. aastal (AEST XIV).

Setude hariduslike olude üle arutledes ei tekkinud Emakeele Seltsi koosolekutel küsimust, kas setusid pidada osaks eestlastest või eraldi rahvaks. Nende eestlaste hulka arvamine tähendas ometi vajadust mõista eestlust uuel viisil, erinevatest osadest koosneva tervikuna. Setu lugemiku eessõnas nendivad koostajad: „Kui Eesti võidurikas vabadussõda Vene vastu Tartu rahuga lõppes, loomulikult, et Setu maa ja rahvas Eestiga kokku liideti kui üks rahvuspere” (AEST VI: 3). Eessõna lõpus on osutatud: „Raamat on noore vaimustuse vili, isamaalisest meelest, soojast südamest ilmale saadetud. [---] Äratagu raamat setude hulgas tundmuste ja teadmiste laienemist ning õppimise himu, mujal Eestis osavõttu, aukartust ja armastust oma noorema venna vastu, keda ka suured ülesanded ootavad ühise Eesti Koja ülesehitamisel.” (AEST VI: 5) Paraku leiab siin väljenduse sügavamate ajalooliste juurtega suhtumine setudesse kui „nooremasse vennasse”.

Rahvuspere mõistet on kasutanud ka August Annist, näiteks rahvusromantika kujunemise iseloomustamisel (Anni 1928a). Laiemalt arutletakse 1920. aastatel ja hiljemgi eesti rahvusterviku ja -terviklikkuse üle. Annisti arvates Vabadussõja ajal eesti rahvast „suurem ja aktiivsem osa läks ometi seda teed, kuhu teda tõmbas selle rahvusterviku enesekohase vabaduse ja iseseisvuse arm” (Anni 1928b). Sõna *rahvustervik* jõuab ka ÕS-i 1930. aastal ilmunud II ossa (lk 1001), kuid *rahvuspere* leiab endale uue sisu ja kasutuse alles pärast Teist maailmasõda väliseestlaste hulgas.

Eestlus alaku eesti nimest

Perekonnanimede eestistamine sai üheks esimeseks suure rahvusliku kaaluga liikumiseks, mille korraldamise Emakeele Selts enda kanda võttis. Sellega olid osaliselt seotud ka seltsi ettevõtmised setudele eesti nimede andmiseks ja neile kirjavara soetamiseks, kuid nimede eestipäraseks muutmist hakati propageerima, pidades silmas kõiki eestlasi, kellel olid vöörapärased nimed. (Vt Henno 2001.)

Kõigepealt ilmus 1921. aasta aprillis ES-i esimese trükisena seltsi esimehe Lauri Kettuneni brošüür „Nimede valik ja soetamine” (Kettunen 1921), mis sai ka osaks ES-i toimetiste sarja 2. köitena avaldatud kogumikust „Eestlasele eesti nimi” (AEST II). Kogumiku eessõna kirjeldab hästi seda, kuidas seltsi juhtida jäi üks suuremaid 1920.–1930. aastate rahvuskultuurilisi aktioone: „Käesoleva raamatu saamisluugu on lühidalt järgmine: Eesti Kirjanduse Seltsi aastakoosolekul 24. II. 1920. pidas priv. dots. V. Ernits ettekande nimede muutmise võimalustest, ja samal korral valiti asja algatama toimikond, kuhu kuulusid J. Aavik, V. Grünthal, J. Jõgever, M. J. Eisen, V. Ernits, O. Kallas, L. Kettunen, A. Kitzberg, Fr. Tuglas ja J. Tõnisson. Toimikond ei tulnud ometi kordagi kokku, vist sellepärast, et valitsuse poolt loota ei olnud ainelist abi nimematerjali kogumisel. Hiljem (detsembril 1920) oli asjast kõnet Eesti-Soome klubis, kuid elavamalt oli mõte liikumas Akadeemilise Emakeele Seltsi liikmete hulgas, kuni Seltsi juhatus otsustas (27. II. 21) mõtet teostama

hakata.” (AEST II: 3) Samal 1921. aastal avaldas ES oma toimetiste sarja 4. osana valimiku „15 000 uut sugunime” (AEST IV).

Oskar Loorits kirjeldab ES-i 1921. aasta aruandes aga vähest mõistmist, mida nimede muutmise liikumine alguses kohtas. Looritsa arvates „osutab see meie tõu vaimlikku passiviteeti ja näitab, et meie rahvuskultuuriliselt veel kaugeltki küpsed ei ole” (AESA II: 7). ES-i 1922. aasta aruandes jätkab Loorits samal teemal: „sõnades lubavad küll kõik muuta oma nime liigutavas rahvalikus õhinas, sõnadest tegudeni näib aga nende rahva vaimlikkude juhtide juures ikkagi veel palju tõsist rahvustunnet puuduvat. [...] Rõõmustaval kombel on märgata aasta lõpul teadlikumat huvi ja elevust küsimuse vastu akadeemilise nooruse ringkondades, nimede muutmise kantakse üliõpilasorganisatsioonidesse, tahetakse kanda ka koolinoorsoo vastuvõtlikku pinda – ja see annab häid lootusi ideelise asja elustumiseks uuel aastal.” (AESA III: 11) Isiklikku eeskju näitasid mitmed Emakeele Seltsi aktiivsed liikmed: Saabergist sai Saareste, Mälsonist Mägiste, Bundbergist Ainelo, Pedmansonist Voolaine jne. Peale perekonnanimede eestistati ka eesnimed, nii sai Albertist Andrus ja Paul Friedrichist Paulopriit.

Kuna vanem põlvkond jäi esialgu nimede eestistamise suhtes passiivseks, pöörduti nooremate poole. 1923. aastal asutati üliõpilaste hulgas nimede muutmise akadeemiline harutoimkond, mis 1925. aastal muudeti üliõpilaskonna nimedemuutmiskomisjoniks. Korraldati nimemuutmist õhutavaid aktsioone, saadeti üleskutseid kõigile võõrapärase nimega üliõpilastele (kokku 1800). Paraku oli 1920-ndatel oma nime muutjaid ainult 20–40 aastas, 1930. aastaks oli riigikohtus muudetud üksnes 534 nime. Alles 1934. aastal kehtestas riik nimede eestistamise dekreedid, mis tegi nimemuutmise lihtsamaks. Siis loodi riiklik nimede eestistamise toimkond ja seejärel Nimede Eestistamise Liit, mille abiesimeheks sai ES-i vastava toimkonna juhataja. Nimede Eestistamise Liit kirjastas ka Mägiste raamatu „Eestipäraseid eesnimed”, mis oli Mägiste 1929. aastal ilmunud teose „Eestipäraseid isikunimesid” ümbertöötatud trükk.

Nimede eestistamise liikumise eestvedajana sai Emakeele Selts enim avalikkuse tähelepanu. See oli ka parim võimalus anda eestlusele konkreetne, paljusid eestlasi puudutav sisu. Nii pöörduti 1921. aastal eesti rahva poole küsides ja ise vastates: „Kas kuulun oma rahva hulka või mitte? Kui mulle see küsimus ükskõikne ei ole, kui ma ennast eestlasena tunnen, siis teen eestiliseks ka oma perekonnanime.” (AESA II: 5) Isiklik eeskju andis nendele väidetele tuge.

Kokkuvõtteks: eestluse keelekesksusest

Emakeele Selts mõistis oma rolli Eesti ühiskonnas 1920. aastate alguses mitte ainult keeleorganisatsioonina; end nähti rahvusliku jõuna, seda eriti ES-i üliõpilasliikmete poolt. Andrus Saareste tõdes 1923. aasta alguses, et seltsil on välja kujunenud „kaks pääala: teaduslik ja rahvuskultuurilik” (AESA IV: 12). Saareste tuletas seltsikaaslastele meelde, et „ei tohi aga unustada ka emakeele – kui rahvuskultuuri pääteguri – õiguste kaitset ja rahvusliku iseteadvuse kasvatamist üleüldse” (AESA IV: 12). Saareste sõnul pidigi Emakeele

Selts „saama rahvusliku propaganda keskkohaks ja paralüseerima internat-sionaalsuse ja kosmopolitismi mõju, mis on olnud väikerahvaste juures ikka kõdunemise tähiseks” (AESAs IV: 12). Emakeele Seltsi liikmete jaoks olid tähtsad peale eespool käsitletud tegevussuundade veel rahvusliku kasvatuse küsimused, üldine keelekultuuri arendamine, eri elualade terminoloogia aren-damine jms. Koos moodustasid need eripalgelised tegevused ühe keelekeskse rahvuskultuuri tööpõllu.

Eesti identiteeti saab määratleda tänapäevalgi keelekesksena (vt Ehala 2017). Alust keele tähtsusele ei pannud küll Emakeele Seltsi üliõpilasliikmed 1920. aastate alguses, vaid nähtuse juured ulatuvad ilmselt muinasaja lõppu ning sealt edasi Eesti ajaloo pikkadesse keerdkäikudesse, kus oma keele säi-litamine tähendas rahvuse püsimist, seda hoolimata mitmesugustest võõr-mõjudest kultuuris ja riikluses. Kuid nende koos iseseisva Eestiga haritlasteks sirgunud üliõpilaste tegevus sai oluliseks jätkuks XIX sajandi rahvuslikule liikumisele ja XX sajandi alguse nooreestlusele, ühenduslüliks eesti talupoja-kultuuri traditsionalismi ja euroopaliku riigikeskse rahvuse mõistmise vahel. Kultuuri arendamises nägid August Annist, Oskar Loorits, Julius Mägiste jt õigustust oma rahvuslusele; arendades keelekultuuri, löid nad tänaseni kasu-tatava mõistestiku, mille abil saab eesti keelele eriomaselt väljendada eest-laste enesetunnetust ja rahvuslikke püüdlusi.

Kirjandus

Aavik, Johannes 1921. Uute sõnade ja vähem tuntud sõnade sõnastik. Tallinn: A. Keisermann.

AESA I = Akadeemilise Emakeele Seltsi Aastaraamat I, 1920. Tartu, 1921.

AESA II = Akadeemilise Emakeele Seltsi Aastaraamat II, 1921. Tartu, 1922.

AESA III = Akadeemilise Emakeele Seltsi Aastaraamat III, 1922. Tartu, 1923.

AESA IV = Akadeemilise Emakeele Seltsi Aastaraamat IV, 1923. Tartu, 1924.

AESA V = Akadeemilise Emakeele Seltsi Aastaraamat V, 1924. Tartu, 1925.

AEST I = Ežmi Līvəd lugdõbrõntõz. [Esimene liivi lugemik.] Tartu, 1921.

AEST II = Eestlasele Eesti nimi. Tartu, 1921.

AEST III = Soome muinasjutud. I. Tartu, 1921.

AEST IV = 15.000 uut sugunime. Lisa albumile „Eestlasele Eesti nimi”. Tartu, 1921.

AEST V = Toi līvəd lugdõbrõntõz. [Teine liivi lugemik.] Tartu, 1922.

AEST VI = Seto lugõmik. I osa. Tartu, 1922.

AEST VII = Soome muinasjutud. II. Tartu, 1923.

AEST VIII = Soome muinasjutud. III. Tartu, 1923.

AEST IX = Kolmõz līvəd lugdõbrõntõz. [Kolmas liivi lugemik.] Tartu, 1923.

AEST X = Nel'õz līvød lugdõbrõntõz. [Neljas liivi lugemik.] Tartu, 1924.

AEST XI = Kodotulõ'. Seto lugõmiku II osa. Tartu, 1924.

AEST XIV = Mii' Issändä Jeesusõ Kristusõ pühä Evangeelium. Tartu, 1926.

Ahven, Heino 1970. Emakeele Selts. Lühiülevaade minevikust ja tänapäevast. Tallinn.

- Anni, August 1923. Meie ilmast ja meie ilmavaatest. – Mõtteid valmivast intelligentsist. (E. Yliõp. S. „Veljesto” väljaanne.) Tartu: Odamees / Carl Sarap, lk 7–53.
- Anni, August 1928a. Elu ja luule põhijõud. – Looming, nr 10, lk 933–965.
- Anni, August 1928b. Meie sotsiaal-aatestiku arengust. – Dünamis I. Mõtteid võitlevast vabariigist. (EÜS Veljesto koguteosed, 2.) Toim A. Annist, A. Kivikas, O. Loorits, P. Treiberg. Tartu: Loodus, lk 16–37.
- Blumberga, Renate 2004. Oskar Loorits ja liivlased. – Mäetagused, nr 24, lk 9–17.
- EDW = Ferdinand Johann Wiedemann 1973 [1893]. Estnisch-Deutsches Wörterbuch. Vierter unveränderter Druck nach der von Jakob Hurt redigierten Auflage. Tallinn: Valgus.
- Ehala, Martin 2017. Keele rollidest eesti rahvusidentiteedis. – Eesti rändeajastul. Eesti inimarengu aruanne 2016/2017. Eesti Koostöö Kogu, lk 171–178.
- Erelt, Tiiu 2007. Õigekeelsussõnaraamatud läbi sajandi. – ÕSi lätted. Õigekeelsussõnaraamatud läbi sajandi. Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat 1918. Koost Urmas Sutrop. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 5–34.
- Henno, Kairit 2001. Emakeele Selts nimede eestistamise käivitajana. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 73–79.
- Kask, Arnold 1940. Ülevaade AES-i kahekümneaastasest tegevusest. – Eesti Keel, nr 1–2, lk 34–49.
- Kettunen, Lauri 1917. Virolais-suomalainen sanakirja. Eesti-soome sõnaraamat. Helsinki: Otava.
- Kettunen, Lauri 1921. Nimede valik ja soetamine. Tartu: Akadeemiline Emakeele Selts.
- Krull, Hasso 2016. Oskar Looritsa perspektivism. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 897–915.
- Liiv, Toomas 2000. Erni Hiir ja tööeestlus. – Looming, nr 9, lk 1383–1392.
- Loorits, Oskar 1923. Liivi rahva olevik I–IV. – Eesti Kirjandus, nr 1, lk 37–46; nr 2, lk 73–82; nr 3, lk 129–139; nr 4, lk 166–182.
- Loorits, Oskar 1951. Eestluse elujõud. Uppsala: Törvik.
- Loorits, Oskar 2000. Meie, eestlased. (Eesti mõttelugu 35.) Koost Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa.
- Loorits, Oskar 2005 [1962]. Zur Christlichen Terminologie bei den Esten, Liven und Letten. – Trames, kd 9, nr 3, lk 211–227.
- Luiga, Juhan 1916. Soome sugu usk (I, II). – Eesti Kirjandus, nr 11, lk 361–375. Mõtteid valmivast intelligentsist. (E. Yliõp. S. „Veljesto” väljaanne.) Tartu: Odamees / Carl Sarap, 1923.
- Mägiste, Julius 1929. Eestipäraseid isikunimesid. (Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused 18.) Tartu: Akadeemiline Emakeele Selts.
- Sandrak, Ott 2014. Rahvuslus ja natsionalism. – Looming, nr 4, lk 554–557.
- Selart, Anti 2014. Germanofoobist ökoprohvetiks. Oskar Loorits ja rikutud eestlased. – Vikerkaar, nr 7–8, lk 138–157.
- Sepp, Helena 2008. August Anni(sti) rahvuslik-demokraatlik kultuuriideaal Eesti Vabariigi algusaastail ja vaikival ajastul. – Acta Historica Tallinnensia, nr 12, lk 18–34.
- Tasa, Monika 2008. Rahvusteadlane Oskar Loorits ja tema kaasaeg (1920–1940). Magistritöö. Tartu Ülikool.

- VÕS 1933 = Väike õigekeelsus-sõnaraamat. 1. tr. Koost Elmar Muuk. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.
- ÕS 1918 = Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne. Tallinn: K.-Ü. „Rahvaülikooli” kirjastus.
- ÕS 1925–1937 = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu” II täiendatud ja parandatud trükk. I köide A–M, 1925; II köide N–Rio, 1930; III köide Ripp–Y, 1937. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.
- ÕS 1948 = Suur õigekeelsus-sõnaraamat 1. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tartu: RK „Teaduslik Kirjandus”.

The contribution of the student members of the Mother Tongue Society to the Estonian national discourse in the early 1920s

Keywords: national discourse, language planning, language renewal, personal names, Estonian

The Mother Tongue Society, founded at the university of Tartu in 1920, became a leading institution for the development of Estonian as the national language. Besides its scientific and language planning activities the society initiated various campaigns to promote the Estonian language. The humanities students August Annist, Oskar Loorits, Julius Mägiste, Paulopriit Voolaine etc., who belonged to the most active members of the society, soon became designers of a terminological system for the discourse of Estonian national ideology. The article discusses their contribution to Estonian nationalism and its terminological aspect. More specifically, it is analysed how the term *eestlus* ‘Estonian nationalism’ was introduced in the 1920s, what were the relations between Estonian and Livonian nationalisms, how Setos came to be included in the Estonian nation-family, and how Livonian and Seto literatures were relevantly developed. Another focus is the campaign of the Estonisation of personal names, initiated by the Mother Tongue Society, and the personal contributions of its student members to the endeavour. The conclusion states that the linguo-centricity of the Estonian identity already found its time-specific manifestation in the 1920s. In the process of cultivating the Estonian language, the student members of the Mother Tongue Society managed to create an Estonian-specific system of concepts which has been used ever since to express the self-perception and national aspirations of Estonians.

Karl Pajusalu (b. 1963), PhD, University of Tartu, Professor of History and Dialects of Estonian Language, karl.pajusalu@ut.ee